

Apunts sobre els ferroviaris d'Alcanyís i la Guerra 1936-1939.

Josep Antoni Moreno i Guallar¹

RESUM: En diversos congressos d'Història Ferroviària s'han anat completant els diferents períodes històrics de construcció i explotació del ferrocarril de Sant Carles de la Ràpita a la Pobla d'Híjar, també anomenat de la Vall de Safan. Durant les investigacions de la història global d'aquesta línia han sorgit diversos temes que poden merèixer un desenvolupament més específic, en particular en el vessant humà i personal, i que sovint no es troben en els reculls històrics. Aquesta comunicació és una primera aproximació als esdeveniments i les conseqüències que va tenir per a alguns ferroviaris d'Alcanyís el desenvolupament de la Guerra 1936-1939 i la postguerra. La ciutat era un lloc important de concentració de treballadors ferroviaris, ja que hi havia les oficines centrals i els tallers del ferrocarril, gestionat per l'Estat des de 1899. Els diferents esdeveniments van fer que alguns treballadors assumissin responsabilitats fora de l'àmbit laboral i que d'altres que no es consideraven prou "afectes al règim" vigent a cada moment patissin la repressió de les autoritats.

PARAULES CLAU: Ferrocarrils, Aragó, Guerra Civil Espanyola, repressió.

CODIS JEL: L92, N94, R49

RESUMEN: En diversos congresos de Historia Ferroviaria se han ido completando los diferentes períodos históricos de construcción y explotación del ferrocarril de Sant Carles de la Ràpita a La Puebla de Híjar, también llamado del Val de Zafán. Durante las investigaciones de la historia global de esta línea han surgido diversos temas que pueden merecer un desarrollo más específico, en particular en la vertiente humana y personal, y que a menudo no se encuentran en las recopilaciones históricas. Esta comunicación es una primera aproximación a los acontecimientos y consecuencias que tuvo para algunos ferroviarios de Alcañiz el desarrollo de la Guerra 1936-1939 y la posguerra. La ciudad era un lugar importante de concentración de trabajadores ferroviarios ya que existían las oficinas centrales y los talleres del ferrocarril, gestionado por el Estado desde 1899. Los diferentes eventos hicieron que algunos trabajadores asumieran responsabilidades fuera del ámbito laboral y que otros que no se consideraban suficientes "afectos al régimen" vigente en cada momento sufrieran la represión de las autoridades.

PALABRAS CLAVE: Ferrocarriles, Aragón, Guerra Civil Espanyola, represión.

CÓDIGOS JEL: L92, N94, R49

ABSTRACT: The different historical periods of construction and operation of the railway from Sant Carles de la Ràpita to La Pobla d'Híjar, also called the Vall de Safan, have been completed in various railway history conferences. During the investigations of the global history of this line, several topics have emerged that may deserve a more specific development, in particular on the human and personal side, and which are often not found in the historical collections. This communication is a first approach to the events and the consequences that the development of the 1936-1939 War and the post-war period had for some railway workers in Alcanyís. The city was an important place of concentration of railway workers since there were the central offices and workshops of the railway, managed by the State since 1899. The various events caused some workers to take on responsibilities outside the workplace and that others who were not considered sufficiently "affectionate to the regime" in force at any given time suffered from the repression of the authorities.

KEY WORDS: Railways, Aragon, Spanish Civil War, repression

JEL CODES: L92, N94, R49

¹ Correu electrònic: josep.antoni.moreno@gmail.com

0. INTRODUCCIÓ: ALCANYÍS DURANT LA SEGONA REPÚBLICA

La ciutat d'Alcanyís, situada a la vora del riu Guadalop i a la cruïlla dels eixos viaris Tarragona-Donosti i Fraga-Guadalajara, era des de 1895 l'estació terminal provisional del ferrocarril que havia d'arribar a la Ràpita, al mar Mediterrani, des de la Poble d'Hixar.

Durant aquest període la seva població estava a la vora dels 9.000 habitants i era junt amb Casp el centre del territori aragonès situat per sota del riu Ebre, conegut com el Baix Aragó. Els seus habitants vivien bàsicament de la terra, amb algunes indústries molineres, petits tallers manufacturadors, artesans i fàbriques de sabons i lleixius.

Políticament, al municipi van guanyar les candidatures de la dreta en les eleccions de 1933 i 1936. També hi havia una important implantació dels dos sindicats principals, la UGT i la CNT, amb predomini dels anarquistes amb alguna excepció (per exemple, entre els ferroviaris).

Dos incidents greus van marcar aquest període. El primer va ser el moviment revolucionari anarquista de desembre de 1933 a tot l'Estat, que a Alcanyís va significar la mort d'un Guàrdia Civil i ferides a d'altres.² El segon es va produir a principis de 1936, quan el fundador de Falange va fer un míting a la ciutat. A la sortida, alguns dels assistents van anar al Centre Republicà i malgrat se'ls va convidar a marxar es va desencadenar una baralla a cops de puny. Un dels que va quedar amb la cara marcada va ser el mateix José Antonio Primo de Rivera.³

1. L'INICI DE LA GUERRA I LA CONSOLIDACIÓ DEL FRONT D'ARAGÓ

1. 1. La primera setmana de Guerra: domini pels revoltats de la ciutat d'Alcanyís

Al cap de dos dies del sollevament militar a l'Àfrica, el 19 de juliol els falangistes d'Alcanyís, junt amb altes persones d'ideologia dretana, la Guàrdia Civil i 50 soldats provinents de Saragossa van apoderar-se de la ciutat.⁴ Durant una setmana van controlar la situació, organitzant patrulles armades per a la vigilància de les entrades de la població i comunicant-se diàriament amb Saragossa, un dels focus rebels més importants.

Malgrat haver-se produït algunes detencions de persones d'esquerres, no es va cometre cap mort violenta. Davant la confusió dels primers dies la majoria de persones d'esquerra van poder fugir cap a Catalunya o es van refugiar als turons de la rodalia. L'arribada de notícies sobre l'avenç de les columnes militars i d'anarquistes que des de Tarragona i Tortosa tenien com a objectiu Saragossa i dels combats que es van succeir a Casp i Calaceit, van fer que la majoria dels revoltats amb les seves famílies es replegués cap a la capital aragonesa. Això va deixar via lliure a l'arribada de les columnes de milicians, que van entrar a Alcanyís la tarda del 26 de juliol.

1. 2. La segona setmana de Guerra: el control de la ciutat passa als republicans fins al 1938

Una vegada les tropes anarquistes ocupen la ciutat, la majoria d'aquestes forces continuen el seu camí cap al front de Saragossa. Però una part significativa dels milicians es queda a la ciutat i comença un període d'assassinats i saquejos a tota persona sospitosa de col·laboracionista amb els revoltats. S'estableix un Comitè Revolucionari que teòricament va controlar la ciutat fins al dia 11 d'agost, en que va ser substituït pel Comitè de Defensa Antifeixista d'Alcanyís, també anomenat Comitè Central perquè agrupava als delegats dels Comitès de Proveïments, Defensa, Justícia, Treball i d'Enllaç.⁵

² Per a socórrer les famílies dels damnificats, es va obrir una subscripció popular a la qual es van adherir aportant donatius uns quants ferroviaris. Els noms es poden trobar al diari Acción (Terol) Any III núm. 362, dijous, 25/01/1934 pàg. 4.

³ Per a més informació sobre aquest període es pot consultar Maldonado (2003) pàg. 21-27.

⁴ Maldonado (2005) pàg. 186.

⁵ Arxiu Municipal d'Alcanyís Llibre d'actes 59 Signatura 6994/1 pàg. 1v.

En aquests primers dies es té constància que el ferrocarril va passar a ser controlat per un Comitè de Control Obrer de la línia de la Pobla a Alcanyís dominat per la UGT, que era el sindicat on estaven afiliats la majoria dels ferroviaris abans del cop d'estat. El Comitè va establir serveis de vigilància armada a les instal·lacions ferroviàries per a la seva protecció i va restablir el servei regular de trens a principis del mes d'agost de 1936, davant la consolidació de les posicions als fronts.

La consolidació de la Guerra va fer que les institucions que es van crear en un primer moment s'anessin acomodant a les noves disposicions legals. Així, el Comitè de Defensa local es va transformar a finals d'octubre de 1936 en el Comitè Central Antifeixista amb representació dels principals sindicats i partits, entre ells el Sindicat Nacional Ferroviari.⁶ Posteriorment, l'abril de 1937 el Consell de Defensa de l'Aragó ordena la dissolució del Comitè i la seva transformació en Consell Municipal, amb sis representants de cadascun dels sindicats (UGT i CNT) i un per Izquierda Republicana.⁷

En l'àmbit ferroviari, al territori sota el control del govern republicà totes les línies privades van passar a dependre del Comitè d'Explotació de Ferrocarrils (CEF) a principis d'agost de 1936.⁸ Les que gestionava l'Estat també van passar a aquest organisme a meitat d'agost.⁹

1. 3. La participació dels ferroviaris d'Alcanyís en els organismes oficials

Atesa la importància que tenia el Sindicat Nacional Ferroviari (adherit a la UGT) tant en la vida local com en l'àmbit estatal, alguns dels seus membres a Alcanyís van participar des del primer moment en les noves institucions locals.

Del primer ferroviari que es té constància que va desenvolupar un càrrec local és Mariano Millán Deza,¹⁰ que va formar part del Comitè de Proveïments d'Alcanyís des de juliol fins a meitat d'agost de 1936. Va abandonar aquest lloc quan es va restablir el servei regular de trens a la línia.¹¹

Més endavant, el calderer del Taller d'Alcanyís Joaquín Manero Abellá va formar part d'un dels Tribunals Populars que es van establir a la ciutat en representació de la UGT.

Amb la constitució del nou Comitè Central Antifeixista d'Alcanyís el 29 d'octubre de 1936 passen a formar part del mateix en representació del Sindicat Nacional Ferroviari Francisco Lahoz Guillén, Mariano Millán Deza i Felipe Malandía Calvo, sent assignats el primer al departament de Transports, el segon al de Proveïments i el darrer al d'Assistència Social-Cultura i Sanitat. Per motius que es desconeixen al poc temps són desqualificats pels seus companys ferroviaris, que al novembre decideixen destituir-los i nomenar nous representants al Comitè. Aquests van ser Joaquín Manero Abellá i Policarpo Calpe Pedro.

Quan per ordre del Consell de Defensa d'Aragó es reorganitza el Comitè Central i es reanomena com a Consell Municipal l'abril de 1937, els anteriors representants són destituïts. No és fins a setembre de 1937 que entra un ferroviari a aquest organisme, Policarpo Calpe Pedro. Va ser nomenat conseller municipal en substitució de Fabián Gil Barberán.

⁶ Arxiu Municipal d'Alcanyís Llibre d'actes 60 Signatura 6994/2 pàg. 1v.

⁷ Arxiu Municipal d'Alcanyís Llibre d'actes 61 Signatura 6994/3 pàg. 1v.

⁸ Gaceta de Madrid núm. 217, 04/08/1936 pàg. 1.029-1.030 (5-6).

⁹ Gaceta de Madrid núm. 229, 16/08/1936 pàg. 1.277 (5).

¹⁰ En alguns documents surt com a "Milián", cognom bastant comú al Baix Aragó.

¹¹ Arxiu Municipal d'Alcanyís Llibre d'actes 59 Signatura 6994/1 pàg. 5r.

2. LA REPRESSIÓ ALS TREBALLADORS ENTRE 1936 I 1938.

2. 1. Les mesures adoptades pel govern republicà.

Una de les primeres mesures que va prendre el govern republicà quan es va comprovar que no es podria sufocar el sollevament militar, va ser la de sancionar a tots aquells que col·laboressin des dels organismes de l'Estat amb els colpistes. Per Decret de 21 de juliol es van declarar cessats tots aquells treballadors públics que haguessin participat al moviment subversiu o que estiguessin en contra de la República.¹²

En l'àmbit ferroviari, el Comitè d'Explotació de Ferrocarrils va promulgar diverses instruccions per a la depuració del personal sota la seva responsabilitat. Per les Circulars número 5 de 23 d'agost i 12 de 18 de setembre de 1936 es va decretar la separació definitiva de tots aquells treballadors que haguessin desertat del seu lloc de treball i les sancions a tots aquells que van donar suport al cop d'estat, que podien consistir en el trasllat de la residència, una rebaixa de categoria, la suspensió temporal de treball i sou o una rebaixa del salari.

2. 2. Les sancions aplicades als treballadors d'Alcanyís

El Comitè de Control Obrer de la línia, compost com s'ha comentat anteriorment per ferroviaris afiliats al Sindicat Nacional Ferroviari de la UGT, va ser l'encarregat d'aplicar les sancions establertes a la normativa estatal per a aquells treballadors que van col·laborar amb el sollevats o no van donar suport al govern de la República durant la primera setmana

Els càstigs que es van aplicar als treballadors desafectes van anar des de l'acomiadament o el trasllat de residència fins a la imposició d'una multa econòmica. Alguns d'ells van patir fora de l'àmbit ferroviari detencions així com internaments en Camps de Treball.¹³ Les penalitzacions aplicades a cada treballador es detalla als següents subapartats.

2. 2. 1. *Pedro Arcusa Senante*

Nascut a Alcanyís el 1906, era torner al Taller d'Alcanyís. Va ser multat el 1936 pel Comitè de Control Obrer de la línia de la Pobla a Alcanyís.

2. 2. 2. *Antonio Ballonga Bardavío*

Nascut a Alcanyís el 1891. Va ser sancionat amb una multa el 1936.

2. 2. 3. *Joaquín Blasco Lahoz*

Ajudant de taller. Va ser acomiadat el 1936 pel Comitè de Control Obrer.

2. 2. 4. *Manuel Blasco Latorre*

Nascut a Alcanyís el 1884, era Peó netejador. Va ser acomiadat el 1936 i posteriorment va ser internat a un Camp de Treball.

2. 2. 5. *Tiburcio Blasco Rubio*

Era maquinista. Va ser multat el 1936.

¹² Gaceta de Madrid núm. 204, 22/07/1936 pàg. 770 (2).

¹³ El Decret de creació dels Camps de Treball a Gaceta de Madrid núm. 229, 27/12/1936 pàg. 1.118-1.119 (2-3).

2. 2. 6. Antonio Borge Navarro

Nascut a Alcanyís el 1913. Va ser multat el 1936.

2. 2. 7. Miguel Burgués Alquézar

Nascut a Alcanyís el 1911, era fogoner auxiliar. Va ser multat el 1936.

2. 2. 8. Enrique Genís Fajula

Nascut el 1874 a Figueres, era fuster al Taller d'Alcanyís. Va ser detingut i empresonat durant un temps i posteriorment acomiadat el 10 d'agost de 1936 pel Comitè de Control Obrer de la línia de la Pobla a Alcanyís. Un escamot de milícies va registrar casa seva. També va ser jutjat en un dels processos sumaríssims que es van realitzar al Convent de les Annes d'Alcanyís, on generalment es condemnava a treballs forçats al camp de Valmuel.¹⁴

2. 2. 9. Florencio Gil Egea

Nascut a Alcanyís el 1898, era Peó. Va ser acomiadat el 1936.

2. 2. 10. José Laga Gracia

Nascut a Quinto de Ebro el 1905. Va ser multat el 1936.

2. 2. 11. Pedro Nigra-Maccono Spoja

Nascut a Màlaga el 1880, casat amb Sergia Suárez Valdivielso. Va ser destinat a Alcanyís el 1934 com a cap de Taller i Dipòsit procedent del Ferrocarril de Castro Urdiales a Traslaviña (Cantàbria), també gestionat per l'Estat i on tenia el mateix càrrec. Com a sanció per no ser afí a la República va ser traslladat a un altre ferrocarril de l'Estat, el de Múrcia a Mula i Caravaca, establint-se en aquesta darrera població. És aquí on és detingut la tardor de 1937 i posteriorment ingressat a la Presó Provincial de Múrcia el 15 d'octubre. Després de ser posat a disposició del governador civil, aquest el traspassa al Jutjat Especial núm-1 de Múrcia el 25 d'octubre.¹⁵ Posteriorment, el 3 de desembre és traslladat junt amb altres nou presos a la Presó de Cartagena.

Va sobreviure a la Guerra junt amb la seva dona i el 1949 el Consell Suprem de Justícia Militar els hi va concedir una pensió a cadascú per la mort de dos dels seus fills (Juan María i Pedro) també ferroviaris a Castro Urdiales¹⁶ i represaliats el 1936.¹⁷

2. 2. 12. Pascual Segura

Va ser multat el 1936.

¹⁴ Arxiu Històric Nacional. FC-Causa General, 1420, exp.19

¹⁵ En un costat de l'ofici redactat per la Comissaria d'Investigació i Vigilància de Múrcia a l'atenció del director de la Presó Provincial de Múrcia se'l titlla com a "Desafecte" Arxiu General de la Regió de Múrcia, expedient "Prisiones,49771/91" doc. 3.

¹⁶ Boletín Oficial de la Provincia de Santander: Època 2ª Any 25 núm. 145 Dimecres, 02/12/1936 pàg. 4.

¹⁷ Diario Oficial del Ministerio del Ejército Any LX núm. 6 Diumenge, 09/01/1949 pàg. 119 (7).

2. 2. 13. Altres possibles represaliats durant el període 1936-1938

No s'han inclòs en apartats anteriors a dues persones que, malgrat que en algun document oficial s'indica que van ser multats per la seva actuació entre 1936 i 1938, en no trobar cap altra referència més i haver ser processats posteriorment en Consells de Guerra aquests fets podrien haver estat argumentats per a ajudar a desmuntar les acusacions als judicis. Són els germans Enrique i José Bruballa Pérez, que a apartats posteriors es detalla la seva actuació durant la Guerra i el desenvolupament dels judicis a què van ser sotmesos.

Un dels que es va escapar de les represàlies va ser el metge del ferrocarril, Ramiro García Pérez, que va poder fugir a la zona franquista durant els primers dies de la Guerra.

3. L'ENSORRAMENT DEL FRONT D'ARAGÓ I ARRIBADA DE LES TROPES ITALIANES A ALCANYÍS

Després de la Batalla de Terol (15/12/1937-22/02/1938), en que l'Exèrcit Republicà va recuperar per un breu període de temps una capital provincial, les forces sollevades van comprovar la debilitat dels fronts a tot l'Aragó i van començar a preparar una ofensiva en tota la seva longitud.

Dintre de les operacions prèvies, l'Aviació Legionària Italiana va bombardejar la tarda del 3 de març de 1938 la ciutat d'Alcanyís, llençant 11.000 quilograms de bombes sobre la població civil, amb el resultat de més de 200 morts. Els possibles objectius militars, com l'estació o l'aeròdrom de Puig Moreno, van quedar indemnes.¹⁸

Menys d'una setmana després, el 9 de març de 1938, una ofensiva conjunta de l'exèrcit franquista a tot el front aragonès aconsegueix trencar les línies defensives republicanes. La matinada del 14 de març entren a la ciutat les tropes italianes del Cos de Tropes Voluntàries (CTV), donant per acabat el domini republicà. Comença llavors la implantació del règim dictatorial franquista a Alcanyís, amb el consegüent inici de la depuració i repressió de qualsevol persona que no hagués col·laborat activament en el sollevament militar.

4. LA REPRESSIÓ ALS TREBALLADORS A PARTIR DE 1938.

4. 1. La diàspora dels ferroviaris d'esquerres

Amb l'arribada de les tropes franquistes a Alcanyís, tots aquells treballadors ferroviaris amb una ideologia d'esquerres van veure amenaçat el seu futur i molts d'ells van fugir cap a altres zones del territori republicà. La majoria van anar a les altres explotacions ferroviàries de l'Estat a Catalunya (les línies Lleida-Balaguer i Ripoll-Puigcerdà) però quan el gener de 1939 els militars franquistes arriben a la frontera amb França, alguns decideixen exiliar-se i altres preparen la tornada cap a Alcanyís. Llavors comprovaran que la Guàrdia Civil els espera per a interrogar-los, empresonar-los i iniciar un procediment sumaríssim que acabarà en un Consell de Guerra.

4. 2. Els processos militars oberts als treballadors del ferrocarril

Com que qualsevol actuació favorable a la República podia ser catalogada per la justícia franquista com a "auxili a la rebel·lió", tipificada a l'article 240 del Codi de Justícia Militar, tots els ferroviaris d'Alcanyís que haguessin tingut càrrecs entre 1936 i 1938 o que haguessin fet manifestacions públiques contràries al nou règim van ser sotmesos a processos militars. Als següents subapartats es detalla la informació obtinguda sobre cada persona dels procediments sumaríssims tramitats pels jutjats militars.

¹⁸ Maldonado (2003).

4. 2. 1 *Joaquín Andrevis Miranda*

Nascut a Alcanyís el 1912 i solter durant tot aquest període, era fogoner auxiliar. Va militar al Sindicat Nacional Ferroviari (SNF) de la UGT des de 1931. Quan els milicians ocupen Alcanyís participa en l'assalt a la Caserna de la Guàrdia Civil, però com aquesta havia estat abandonada prèviament no es va produir cap incident. Els dies posteriors va realitzar guàrdies a l'estació armat amb un fusell, però no va participar en els saquejos, registres i crema d'esglésies que es van produir durant aquests dies a la ciutat i rodalia. Es va allistar voluntari el 22 de setembre de 1936 a la Columna Ortiz de la CNT, recorrent diversos llocs del front d'Aragó.

Retorna a Alcanyís l'abril de 1937 en compliment d'una disposició del govern republicà que obligava a tots els ferroviaris a ocupar els seus antics llocs. Al juliol és cridada la seva quinta, essent destinat a la 27 Divisió, 124 Brigada, secció Transmissions fins al desembre de 1937, en que per una nova norma governamental torna una altra vegada a l'estació.

El gener de 1938 és cridat novament a files, sent destinat al 6è Regiment d'Artilleria Lleugera a Múrcia. Al març es trasllada tota la unitat a Figueres, on realitzen exercicis d'instrucció. Adscrit al front de Lleida, és fet presoner el 17 de gener de 1939 i enviat al Camp de Concentració de Sant Marc de Lleó. Després de ser interrogat el mes de febrer de 1939 se'l trasllada a la Presó de San Gregorio de Saragossa, on és posat a disposició de l'autoritat militar.

Se li obre un procediment sumaríssim d'urgència al Jutjat Militar núm. 1 de Saragossa (amb el número 482-939), acusant-lo de pertànyer a la CNT i de saquejos a diferents establiments i habitatges de persones de dretes. Va ser jutjat i condemnat el 7 de setembre de 1939 pel Consell de Guerra Permanent número 1 de Saragossa a la pena de 6 anys i un dia de presó major com a culpable d'un delictes d'auxili a la rebel·lió militar.¹⁹

Va ingressar a la Presó Provincial de Saragossa per al compliment de la pena.²⁰ L'11 de setembre de 1940 és traslladat a la Presó d'Ateca (Saragossa), on se li concedeix el 20 de maig de 1941 la presó atenuada, fixant la seva residència a la Fàbrica Sucrera de Casetas (Saragossa). L'octubre de 1941 torna a ingressar a la Presó d'Ateca per haver-se revocat l'ordre anterior, però el tancament d'aquest establiment penitenciari el mes de novembre de 1941 fa que ingressi novament a la Presó Provincial de Saragossa el 29 de novembre de 1941.

Mentrestant, el Jutjat Instructor Provincial de Responsabilitats Polítiques de Terol obre un expedient el 31 de gener de 1940,²¹ que es resol el gener de 1942 amb una sanció. L'any 1943 la Comissió Central d'Examen de Penes del Ministeri de l'Exèrcit obre expedient per a una possible revisió de la pena imposada, conclouent que el càstig havia de ser mantingut.²² Tot i això, des del 17 de juliol de 1943 estava en llibertat condicional i tornava a residir a Casetas. La condemna va ser extingida l'11 de gener de 1945, restant a partir de llavors en situació de llibertat definitiva.

4. 2. 2. *Félix Bartolomé López*

Era natural de Ciudad Rodrigo (Salamanca) on va néixer el 1896, casat amb Angelita Jorba Esteve de Barcelona i pare de dos fills. Va ser Inspector d'Explotació a la línia Lleida-Balaguer (08/11/1928-15/05/1933) i posteriorment Encarregat de la línia a Alcanyís. Estava afiliat al Sindicat Nacional Ferroviari abans de la Guerra i després es va afiliar al Partit Comunista. Amb l'arribada de les tropes franquistes va marxar primer a Balaguer i després a Ripoll, a les oficines dels ferrocarrils de l'Estat. Va marxar a França amb la retirada republicana,

¹⁹ Arxiu del Jutjat Togat Militar núm. 32 de Saragossa. Expedient 00037/0005.

²⁰ Arxiu Històric Provincial de Saragossa. Expedient A/007497/000017.

²¹ Boletín Oficial de la Provincia de Zaragoza núm. 38, 15/02/1940 pàg. 375.

²² Arxiu General Militar de Guadalajara. Caixa 300479 Expedient 35170.

El dia 6 de gener de 1941 abandona França i és ingressat a la Presó de Figueres. És traslladat aviat a la Presó de Girona, de la qual surt cap a la de Terol el 10 de febrer. Se li obre al Jutjat Militar núm. 1 d'Alcanyís el procediment sumaríssim 1263-41 el 7 d'abril i és traslladat a la Presó d'Alcanyís el 3 de maig de 1941.²³ En vista que el procediment es perllonga en el temps, la seva dona sol·licita al capità general de la Cinquena Regió Militar a Saragossa que li concedeixi la llibertat atenuada, que va ser efectiva a partir del 5 de desembre de 1941.

Un any més tard l'expedient del procediment sumaríssim continuava obert i llavors es va decretar la seva llibertat provisional el 14 de gener de 1943. El mes de juliol l'auditor de l'expedient, en vista dels testimonis recollits i davant de la inexistència de proves concloents proposa al capità general el sobreseïment del procediment, que ho aprova el 24 de juliol de 1943.

4. 2. 3. Enrique Bruballa Pérez

Nascut a Arenys de Mar l'11/10/1907 i solter durant tot aquest període, era el caixer de l'estació d'Alcanyís. Ja ostentava aquest càrrec abans de 1936 i va continuar al mateix durant la Guerra. Quan es produeix la caiguda del Front d'Aragó la primavera de 1938, es replega junt amb les tropes republicanes cap a Catalunya emportant-se tot el romanent en efectiu de la caixa del ferrocarril. Com que la Comissió Administrativa de la Xarxa de Ferrocarrils de l'Estat era en aquells moments a Ripoll, el 18 de març de 1938 (4 dies després de la presa d'Alcanyís pels militars sollevats), Enrique Bruballa es presenta davant d'aquest organisme i els hi lliura la quantitat de 145.874,50 PTA, que era l'existència de la caixa en el moment de l'evacuació.

Amb l'avenç de les tropes franquistes per Catalunya no va fugir a França, sinó que va restar a Barcelona. Una vegada ocupada la ciutat, va demanar un salconduit per a tornar a Alcanyís, el qual se li concedeix el 5 de març. Emprèn el viatge de retorn i només baixar del tren a Alcanyís el dia 15 de març és arrestat per la Guàrdia Civil. A la mateixa estació, qui li pren declaració sobre l'acusació d'haver-se emportat la caixa del ferrocarril. Posat a disposició del jutge instructor militar d'Alcanyís Victoriano Saura Bastida, se li obre un procediment sumaríssim d'urgència (amb el número 1935-39).²⁴

Durant la tramitació del mateix es demanen informes a la Delegació provincial de Falange de Terol, Ajuntament i Caserna de la Guàrdia Civil d'Alcanyís, coincidint tots ells que abans del sollevament pertanyia al sindicat UGT i que era de bona conducta en la vida civil. Mentrestant, es decreta la presó atenuada, enclaustrat a casa seva excepte el temps necessari per a treballar, a partir del 29 d'abril de 1939.

Reunit a Alcanyís el 27 de juliol de 1939 el Consell de Guerra Permanent de Terol, aquest decideix absoldre Enrique Bruballa, fent constar que tenia molt bona conducta i que escoltava les emissores franquistes amb persones addictes a la Dictadura.

Posteriorment, se li obre una altre procediment judicial davant del Tribunal Regional de Responsabilitats Polítiques de Saragossa amb data 8 de gener de 1940,²⁵ el qual és sobresegut per sentència de 25 de juny de 1940.²⁶

²³ Arxiu del Jutjat Togat Militar núm. 32 de Saragossa. Expedient 00515/0001.

²⁴ Arxiu del Jutjat Togat Militar núm. 32 de Saragossa. Expedient 00347/0003.

²⁵ Boletín Oficial de la Provincia de Zaragoza núm. 24, 30/01/1940 pàg. 237 (5).

²⁶ Boletín Oficial del Estado núm. 255-annex únic, 11/09/1940 pàg. 4.218.

4. 2. 4. *José Bruballa Pérez*

Va néixer a Arenys de Mar el 1909, germà d'Enrique i casat amb Rosario Inglés, era escrivent de l'estació d'Alcanyís. Durant la República va ser membre del Sindicat Nacional Ferroviari de la UGT però es va donar de baixa abans de l'inici de la Guerra. En ser mobilitzada la seva quinta, va ingressar a l'Exèrcit de la República el 12 de novembre de 1937 i va anar destinat al Regiment de Camins destinat a Huete (Conca). En dissoldre's aquesta unitat va passar a la Primera Companyia del Batalló de Vies i Obres núm. 1.

Va ser detingut el 15 d'abril de 1939 per ordre del comandant Militar d'Alcanyís, passant com el seu germà a disposició del jutge instructor militar de la ciutat. Aquest obre un procediment sumaríssim d'urgència (amb el número 2008-39) per a avaluar la seva actuació durant el període republicà.²⁷

El jutge demana informes a la Delegació provincial de Falange de Terol, Ajuntament i Caserna de la Guàrdia Civil d'Alcanyís, els quals coincideixen en que abans del sollevament era membre del Sindicat Nacional Ferroviari de la UGT i que durant la guerra es va afiliar a les Joventuts d'Unificació Marxista, de les quals va ser secretari per un any.

L'instructor tanca l'expedient del procediment sumaríssim el 5 d'agost de 1939, conclouent que durant un any va ser secretari de les Joventuts Socialistes (sic) i que aquest fet podria ser estimat com a constitutiu d'un delictes d'auxili a la rebel·lió.

Malgrat això, el Consell de Guerra Permanent de Terol reunit a Alcanyís l'11 de setembre de 1939 acorda proposar a l'Autoritat Judicial el sobreseïment provisional degut a la manca de comprovació dels fets investigats. Una setmana després, l'auditor de Guerra de la Regió militar de Saragossa ratifica aquest sobreseïment declarant-lo "noi treballador i fidel complidor del seu deure, que es va afiliar a les Joventuts Socialistes (sic) de la va arribar a ser secretari sense que s'aprofités d'aquest càrrec per a finalitats de propaganda o fets delictius, més aviat sabut de la influència d'aquest càrrec va aconseguir treure d'un camp de concentració una persona de dretes".

Reintegrat al servei de l'Explotació de Ferrocarrils per l'Estat (EFE), el 1946 estava destinat a Vitòria/Gasteiz, on era l'encarregat del dipòsit de la línia ferroviària basco-navarresa entre Bergara i Lizarra/Estella. Aquest mateix any se li obre un expedient informatiu per la Comissaria General Político-social del Ministeri de la Governació, demanant al governador civil de Terol informacions sobre la seva filiació i activitats politico-socials. La resposta d'aquest organisme, preparada pel sergent comandant de la caserna de la Guàrdia Civil d'Alcanyís especifica que durant aquest període va ser tresorer de les Joventuts Socialistes i membre del Socors Roig Internacional.²⁸

4. 2. 5. *Francisco Lahoz Guillén*

Nascut a Urrea de Gaén (Terol) el 10 d'octubre de 1888, casat amb Dolores Aguilar Martín, era forjador al Taller d'Alcanyís. Va estar afiliat al Partit Republicà Radical. Amb la marxa dels revoltats a Saragossa va realitzar guàrdies a l'estació i a la via, armat amb un fusell per a evitar sabotatges. Durant aquests primers dies de la revolta va oferir la seva casa a les Germanes de la Caritat de Santa Anna i va intercedir davant el Comitè de Ramaders que volia incautar-se del ramat de María Espallargas, a qui van afusellar el marit i un fill.

²⁷ Arxiu del jutjat Togat Militar núm. 32 de Saragossa. Expedient 00335/0002.

²⁸ Arxiu Històric Provincial de Terol. Expedient GC/001081/0111.

Va participar al Comitè Central Antifeixista d'Alcanyís entre finals d'octubre i novembre de 1936 com a delegat de Transports i en representació del Sindicat Nacional Ferroviari (SNF). Davant una denúncia de la CNT contra uns ferroviaris que van ser acomiadats va intercedir per a que als dos de més edat se'ls donés la jubilació però el SNF ho va rebutjar. Amb el trencament del front d'Aragó, es replega cap a Catalunya.

Arriba a Alcanyís evacuat des de Barcelona el 28 de febrer de 1939, essent detingut a l'estació per la Guàrdia Civil. Se l'interroga i és posat a disposició de l'autoritat militar, que decreta l'obertura del procediment sumaríssim d'urgència 2286-39 i l'ingrés en presó preventiva. De les diligències practicades per part de les autoritats se'l qualifica com a persona amb mala conducta, que va participar en serveis d'armes i que va ser delegat de transports a l'estació, mentre que els testimonis el defineixen com a un bona persona i que va intercedir davant les autoritats en casos de repressió.

Se celebra a Alcanyís el Consell de Guerra el 20 de juliol de 1939, essent condemnat el mateix dia a un any i un dia de presó menor per auxili a la rebel·lió, actuant com a atenuants molt qualificades la seva manca de perversitat, la nul·la perillositat de la persona i el fet de no haver causat cap mal a ningú. La condemna queda extingida i surt en llibertat el 28 de febrer de 1940.²⁹

4. 2. 6. Felipe Malandía Calvo

Originari de Saragossa on va néixer l'1 de maig de 1892, estava casat amb Amparo Calpe Pedro. Al ferrocarril estava assignat al Taller d'Alcanyís, on era ajustador. Afiliat al SNF, l'inici de la guerra l'agafa amb la seva família a Calafell on estava disfrutant d'una llicència per 15 dies. Demana un salconduit per a tornar a la seva residència i quan arriba es reincorpora a l'estació, on realitza guàrdies amb armes per a prevenir sabotatges.

Triat pels seus companys ferroviaris per a participar al Comitè Central Antifeixista d'Alcanyís, entre finals d'octubre i novembre de 1936 va tenir el càrrec de delegat d'Assistència Social-Cultura i Sanitat en representació del Sindicat Nacional Ferroviari (SNF). Posteriorment va formar part del Comitè de Control del ferrocarril a partir del 14 de juliol de 1937, on va comunicar als companys represaliats l'existència de la circular número 23 del Comitè Nacional de Ferrocarrils per la qual es podien presentar recursos a les sancions que es van imposar al principi de la Guerra.

És detingut el 9 de novembre de 1938 i ingressa a la Presó d'Alcanyís a disposició del Jutge Militar, que inicia un procediment sumaríssim d'urgència amb el número 96. Els informes oficials l'acusen de tenir mala conducta, d'estar afiliat al Partit Socialista, de ser delegat del Socors Roig Internacional i de perseguir a les persones d'idees de dretes. Malgrat que els testimonis declaren al seu favor, el Consell de Guerra Permanent de Terol celebrat a Alcanyís el 21 de juliol de 1939 el va condemnar a la pena d'un any de presó menor. És posat en llibertat el 17 de novembre de 1939 per l'extinció de la pena.³⁰

Se li obre una nova causa l'11 de març de 1941 pel Jutjat Instructor Provincial de Terol de Responsabilitats Polítiques, amb el número 3.152. Després de 4 anys de tramitació va ser sobreseguda provisionalment per la Comissió Liquidadora de Responsabilitats polítiques núm. 2 en data 31 de desembre de 1945.

²⁹ Arxiu del Jutjat Togat Militar núm. 32 de Saragossa. Expedient 01703/0012.

³⁰ Arxiu del Jutjat Togat Militar núm. 32 de Saragossa. Expedient 01948/0011.

4. 2. 7. Joaquín Manero Abellá

Va néixer el 23 de març de 1887 a Vall-de-roures i era calderer al Taller d'Alcanyís. Casat i amb un fill. Durant la Guerra va ser president de la secció del Sindicat Nacional Ferroviari al ferrocarril. El novembre de 1936 va ser nomenat membre del Comitè Central Antifeixista d'Alcanyís en representació dels ferroviaris. També va ser jurat al Comitè de Justícia, participant al judici a Luis Félez Trasobares, José Benavente Mompel i Vicente Gracia Jimeno, on va aconseguir que les peticions inicials de condemnes a mort fossin substituïdes per penes de presó.

Amb la caiguda del front d'Aragó, es replega amb les forces republicanes cap a Catalunya, agafant-lo a Barcelona quan l'exercit colpista ocupa la ciutat. Sol·licita un salconduit per al retorn a Alcanyís, que li és concedit pel Govern Militar de Barcelona amb data 14 de febrer de 1939.

Arribat en tren a Alcanyís el 2 de març de 1939, l'estava esperant una parella de la Guàrdia Civil que procedeix a la seva detenció, li pren declaració i l'ingressa a la Presó a disposició del Jutge Militar de la localitat. Se li obre procediment sumaríssim d'urgència amb el número 2.287-39 i es demanen informes a les autoritats. Aquestes comuniquen que segons han recollit el processat va ocupar els càrrecs referenciats anteriorment. Els testimonis proposats per l'inculpat ratifiquen que amb les seves actuacions va afavorir a les persones de dretes.

Amb tot això, el Consell de Guerra celebrat el 22 de juliol de 1939, considerant que havia desenvolupat diferents càrrecs de responsabilitat durant el període republicà però que amb la seva actuació va impedir imposar penes de mort a persones de dretes, va condemnar Joaquín Manero a la pena d'un any de presó menor. Va sortir en llibertat el 28 de febrer de 1940.³¹

4. 2. 8. Mariano Millán Deza

Nat a Saragossa el 1905. A l'inici de la Guerra va ser nomenat responsable de proveïments fins a agost de 1936 i posteriorment va tenir el mateix càrrec al Comitè Central Antifeixista d'Alcanyís des de finals d'octubre de 1936 fins a novembre, en que va ser substituït per altres companys. També va ser president de l'Agrupació Socialista de la ciutat.

Va ser detingut, posat a la disposició del Jutge Militar i ingressat a la Presó d'Alcanyís el 5 de març de 1939, incoant-se un procediment sumaríssim d'urgència amb el número 2009-39. De les investigacions realitzades es recalca que era un gran propagandista del funest Front Popular i que va amenaçar al dretà Ramón Llop Molías, que als pocs dies va ser afusellat. Els testimonis no afavoreixen l'inculpat i per això el fiscal li demana 20 anys de presó.

El Consell de Guerra celebrat a Alcanyís el 22 de juliol de 1939, recollint els fets exposats pels informes oficials, va condemnar Mariano Millán a 12 anys i un dia de reclusió menor. Traslladat a la Presó Provisional de San Juan de Mozarrifar, va ser allà on va sortir amb presó atenuada el 13 de gener de 1941. El setembre de 1943 se li va reduir la condemna fins a 6 anys de presó menor, coincidint que per aquelles dates va marxar desterrat al Prat de Llobregat.³²

4. 3. Altres represaliats

La persecució política no es va limitar als Consells de Guerra (repressió penal) i les actuacions dels Tribunals de Responsabilitats Polítiques (repressió econòmica), sinó que es va estendre amb altres formes de punició.

³¹ Arxiu del Jutjat Togat Militar núm. 32 de Saragossa. Expedient 01948/0020.

³² Arxiu del Jutjat Togat Militar núm. 32 de Saragossa. Expedient 01989/0003.

En el cas de Policarpo Calpe Pedro, que era fuster al Taller d'Alcanyís i que va tenir diversos càrrecs a l'administració municipal (membre del Comitè Central Antifeixista d'Alcanyís des de novembre de 1936 i del Consell Municipal a partir de setembre de 1937) va marxar a l'exili el 1939 i no va poder tornar a la ciutat fins al 23 de febrer de 1950.

Per a la gent més jove que no s'havia posicionat clarament a favor dels revoltats, se'ls destinava a Batallons Disciplinaris de Soldats Treballadors, que es procurava fossin el més allunyat possible de la seva residència. Aquest va ser el cas del meritori Manuel Espinosa Andreu, que pertanyia a la quinta de 1937 i estava destinat el 1941 al Batalló Disciplinari de Soldats Treballadors núm. 29 a Labacolla (Santiago de Compostel·la).

BIBLIOGRAFIA

Llibres i revistes:

Maldonado Moya, José María (2003), *Alcañiz, 1938. El bombardeo silenciado*, Saragossa, Ibercaja Obra Social y Cultural.

Maldonado Moya, José María (2005), "Años de temor. Las Represiones en Alcañiz 1936-1938 i 1938-1945". *Boletín del Centro de Estudios Bajoraragoneses IX-X* pp. 185-213.

Diaris:

Boletín Oficial de la Provincia de Santander.

Boletín Oficial de la Provincia de Zaragoza.

Boletín Oficial del Estado.

Diario Oficial del Ministerio del Ejército.

Gaceta de Madrid.

Arxius:

Arxiu Municipal d'Alcanyís

Arxiu Històric Nacional a Madrid

Arxiu Històric Provincial de Terol

Arxiu General de la Regió de Múrcia

Arxiu General Militar de Guadalajara

Arxiu Històric Provincial de Saragossa

Arxiu del Jutjat Togat Militar núm. 32 de Saragossa